

MILOVAN GAVAZZI: JADRANSKA »LIRA« — »LIRICA«

»Možda će s vremenom pasti na zagonetno vijalo tračak svjetla. Danas je teško odlučiti, na čem smo za pravo. Samo o tom nema sumnje, da je to pojava u svakom pogledu vrijedna pažnje. A vrijednost će njezina postati možda i veća, kad se razide magla, što se oko nje nakupila«. — Tim je g. 1897. Ludvík Kuba popratio svoj prikaz osobita gudačkog narodnog instrumenta iz jadranskih strana, vijala — kako ga i on naziva¹ — povodeći se za F. Ks. Kuchačem, koji je zacijelo bio prvi, koji je prikazao ovaj instrument u svojoj poznatoj radnji i njim se potanje zabavio.² Odonda do sada nije bilo gotovo nikakvih potanjih daljih ispitivanja o tom instrumentu; sve, što se u ovom pravcu učinilo, bilo je pribiranje eksemplara lira u muzejima, pa ih tako danas Etnografski muzej u Zagrebu ima šest sa različnih točaka, Etnografski muzej u Beogradu³ i Gradski etnografski muzej u Splitu po dva eksemplara. Uz ove primjerke pa s njima pribrane podatke, neke dobivene slike u svezi s lirom s otoka i s kopna, uz niz podataka i ilustrativnih materijala o ovom tipu instrumenta drugdje na Balkanu i izvan nje, koji su u novije vrijeme pribрани, naposljetku uz podatke, sakupljene od autora u terenu i inače usmeno, moglo se ne samo dopunjavati pa i korigirati starije znanje o liri, nego pokrenuti pouzdanijim putem i pitanje o podrijetlu ovođa našeg instrumenta. — Tako se na prvom mjestu utvrđuje, da rasprostranjenje naše lire nije ograničeno samo na usko područje (na pr. teritorij dubrovačke republike), nego da seže mnogo dalje, da je dobro znana, bilo u uspomeni, bilo u odbačenim starim eksemplarima, bilo još u živoj upotrebi osim okoline Dubrovnika (na pr. Slano, dubrovačka Župa — Ston), Mljeta i na Visu, Korčuli, Braču, Hvaru, oko Splita, na Lošinju itd. Moći će se bez sumnje ova lista znatno još popuniti i sa manjih otoka i drugih područja primorskih. — Dalje se prema rečenim podacima i daljim ispitivanjem utvrdilo posve pouzdano, da ime instru-

¹ U radnji: Narodna glazbena umjetnost u Dalmaciji. — Zbornik za nar. život i običaje južnih Slavena, knj. IV. (Zagreb, 1899), str. 161—167.

² U radu: Prilog za povijest glasbe južnoslovenske. — Rad jugosl. akademije XXXVIII (Zagreb, 1877), str. 62.—73.

³ Reproducirane s podacima u dra Sime Trojanovića: Музички инструменти српског етнографског музеја у Београду (Светлост, 1901).

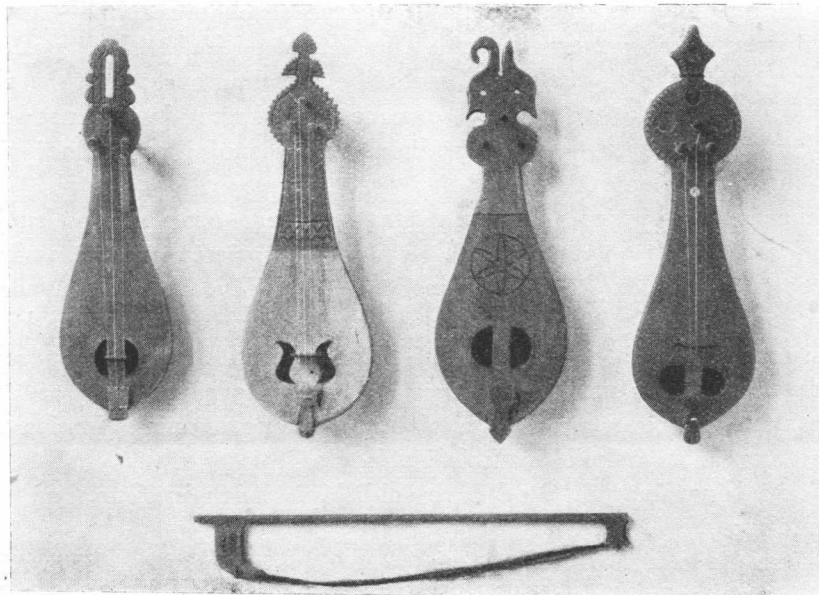
menta nije nikako i nigda bilo vijalo, kako mu ga je dao Kuhač, donekle samovoljno, prenesavši i na sam instrument naziv vijalo, koji je navodno zabilježio kao ime za gudalo (a i to bi vrlo lako moglo biti lokalno ili pače sasvim sporadično)⁴. Jedino je ime instrumentu, znano narodu na Jadranu: l i r a, l i r i c a, ili u južnijem području, dubrovačkom, l i j e r i c a.

Bitna su obilježja jadranske lire (lirice) i svirke na njoj ova: korpus je kruškast sa vazda širokim vratom, poprečno dug cca 50 cm a širok 15—20 cm; kutlača je razmjerno plitka, izrađena vazda u jednom komadu s vratom a pokrita potanjom dašticom, u kojoj su stalno izrezana dva otvora jedan prema drugome različna oblika; instrumenat ima vazda 3 strune (od crijeva sukane ili violinske strune) i te su pričvršćene na žabici od na dnu korpusa, teku preko kobilice od drva ili kosti u obliku četvorine s nešto konkavnim hrptom, do ključeva (čivija), koji su smješteni o k o m i t o na ravninu vrata resp. pokrovca korpusa — pa se to ističe kao karakterističnija crta; ključevi su razmješteni tako, da je srednji dalje nego oba sa strane i njegova je struna dulja (isp. dalje o ugodbi). Lučac je sličan redovno današnjem lučcu kontrabasa, razumije se manji. Za svirku na liri karakterističan je način držanja uspravno na lijevoj nozi (v. sl. 2.) — ne kao kod epskih gusala i na obje noge i koso, kako je kod tih moguće i prakticira se. Dalje je za lirice našega područja značajna ugodba, koliko se može razabrati po dosadašnjim podacima, i to takva, da je srednja struna najdublja (ona je i dulja), desna (gledano od strane svirača) viša a lijeva od ove za glas viša, prema tome na pr. $\bar{g} - d - \bar{a}$ (po zapisu Kubinu, analogno i u Kuhača). Zbog toga ugođaja i smještaja struna u glavnom je određen i način svirke: gudalom se prevlače u pravilu po dvije strune — sad lijeva sad desna zajedno sa srednjom, tako da ova stalno zvuči i daje svirci neko konstatno uporište i veću punoću; desna dublja struna služi samo za jedan svoj osnovni ton, i samo se rijetko na njoj palcem, koji je kraj nje, izvede koji viši ton, dok se na lijevoj ostalim prstima lijeve ruke izvede dalji viši tonovi — u opsegu sekste (uračunavši i ton desne dublje strune). Redovno se navodi, da se tonovi, razumljivo samo u prvoj položini, izvede ne pritiskom jabučice prsta o strunu ozgo resp. sa strane, nego ozdo noktom ili člankom povrh nokta, dakle sasvim lagano izvijajući flageoletne tonove (jer se strune ne dadu pritisnuti do podloge); no prema potanjim ispitivanjima čini se to normalno ipak pritiskom jabučica, jamačno pače tako redovno. Naposljetku se kao bitnije obilježje ističe upotreba lirice gotovo samo za pratnju plesa; rijetko se

⁴ Zaveden Kuhačevim nazivom i daljim njegovim kombinacijama o svom instrumentu, preuzeo je to ime vijalo i stavio ga pače kao oznaku čitavoga roda ovakvih instrumenata Curt Sachs u svom djelu: *Handbuch der Musikinstrumentenkunde* (Leipzig, 1920), str. 172.

potvrđuje, da služi samo za svirku ili za pratnju uz pjevanje (tako na pr. na Braču — Nerežišće).

Pored ovih osnovnih općenijih karakteristika zavređuju da se spomenu i pojedinosti, koje na instrumentu ili u svirci variraju. Takva je u prvom redu forma »glave« instrumenta, koja je redovno dekorativno izvedena, dobivajući gdjekada i neobične forme, kakva je na pr. na jednom vanrednom eksemplaru sa Lošinja (sada na Rabu, fotografirana od prof. B. Širole), koji ima taj gornji dio četvorast sa zaobljenim uglovima, a velik gotovo kao sam donji dio korpusa, lijepo izrezanih ukrasa, odajući naročit ukus

Lire — lirice (iz zbirke Etnografskog muzeja u Zagrebu). — — S lijeva na desno: Slano (kod Dubrovnika), Dol (Hvar), Blato (Korčula), Štariograd (Hvar).

Liré — liritsé (lyres, collections du Musée ethnographique de Zagreb). — De gauche à droite: Slano (près Dubrovnik), Dol (Hvar), Blato (Korčula), Štariograd (Hvar).

svoga tvorca. Lirica se izrađuje od javorovine, smrekovine pa i od drugoga drva. Zvučni otvori (na rezonantnom pokrovu) redovno su polukružni, no znadu imati i drugi lik, na pr. slova S (sl. 1 — br. 2.), sad su manji, sad veći; na kutlači straga ima često također rupica, a i ta strana zna biti ukrašena reljefno rezanim linijama, zavojitima (na pr. eksemplar sa Lošinja) ili dvjema paralelnima sa brazdom među njima preko vrata sve do žabice (na pr. na drugom primjerku sa sl. 1. — razmak im je oko 1 cm). Varijacijama su podvrženi dakako u prvom redu motivi svirke, koji lokalno proživljavaju različne promjene pored osnovnih, u bivstvu instrumenta, njegove udežbe i ugođaja osnovanih gotovo svuda

jednakih crta. Sve su to dosta živahne, gipke plesne melodije kratkih motiva, koji se rado zaredom ponavljaju, da ih onda zamijeni novi i tako za cijele svirke, na pr. pri pratnji kola, svirač u liru ima prilike da na nebrojene načine izvodi i tradicijom predane i naučene motive, da ih modificira i sam tvori nove. Kako L. Kuba prikazuje svirku jednoća svirača u liru, ona je kod duća sviranja dosta naporna; iza određena vremena svirač prekine sviranje pa udara samo prstima lijeve ruke po korpusu lirice i daje tako takt plesačima, da se ne izgube i ne prekinu ples, pa da onda zamalo opet nastavi svirku; kad je sasvim izmoren ili je red, da se ples završi, prijede u otegnuto guđenje (dvozvuka dviju struna). Melodički su motivi zanimljivi, i ako nemaju nešto upravo zasebno u sebi — mogu se ogledati primjeri u spomenutim radovima Kuhača i Kube. Ovaj posljednji živo naglašuje, kako za razliku od melodike narodnih epskih gusala, većma ograničene, monotone i sui generis, ova melodika lirice ide već u red novodobne muzike po tonalitetu, intervalima, vrlo jasnoj i preglednoj ritmici i po melodičkim elementima.

Danas je lira-lijerica gotovo na čitavu sprijeda označenu području na putu da izumre, ili je već nestala. Dok u jednom mjestu, napose na kopnu, i ne znaju više ljudi, koji je to instrument, u drugom je sačuvano bar sjećanje na liru i njezinu svirku, no velik je broj mjesta, kako je kazano, gdje se može još naći po koji eksemplar čuvan kao uspomena. Zavrđuje, da se iz tih spomena na liru zabilježe i šaljivi stihovi, koji su pratili nju i njezine svirače, kao na pr. na Rabu.⁵ Tu je bila posljednja sviračica u liru neka starica Nina, o kojoj su kolali stihovi:

»Stara Nina liru sviri i od dece šoldi hini« i drugi: »Gun, gun, staroj Nini patakun«.

Čini se, da to nisu osamljene lokalne tvorbe, jer sam na slične stihove naišao i na Braču. A za svirku u liru značajan je zabilježeni izraz »zvonit u liru« (Brač).

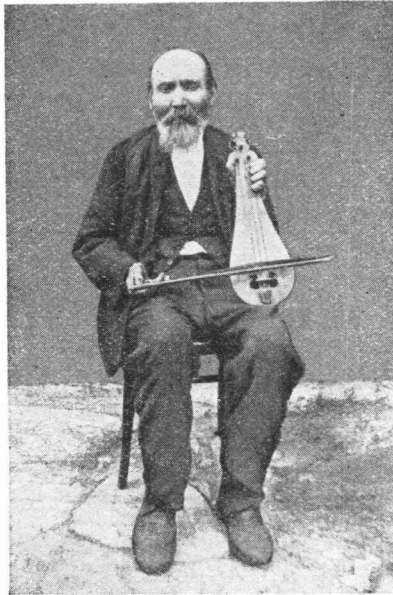
No ipak, ne može se gornja tvrdnja o izumiranju svirke u liru uzeti bez izuzetka. Ona još živi dosta punim životom na pr. u Stonu (v. sl. 3.), dalje na Visu, po nekim podacima sudeći (kao pratnja tamošnje viteške igre) i na Lastovu, a vrlo je značajno, da na pr. na Mljetu sve radije igraju liru upravo mlađi ljudi, sami ih i prave i tako je šire, dok protivno tome igra na narodnim epskim guslama i epsko pjevanje propada.⁶

Naposljetku se nameće i pitanje o podrijetlu lire i načina svirke na njoj. Prvim njezinim proučavačima, napose Kuhaču i Kubi, od kojih ju je prvi na neki način otkrio za hrvatsku muzikologiju, ona je bila neka neobična pojava, gotovo zaštonetka, nisu znali pravo kamo da

⁵ Zabilježio dr. Božidar Širola.

⁶ Prema podatku dra Branka Gušića.

je postave, nisu im još bile poznate njezine srodstvene sveze, jednaki ili slični instrumenti u drugim zemljama ili narodima, da bi se moglo što pouzdanije reći o njezinu podrijetlu. Tako je moglo doći do toga, te je Kuhač, sklon i inače u svojim sudovima i dedukcijama popuštanju fantaziji i ne posve realnim kombinacijama, postavljao našu liru za izvor, prototip potonje violine. Podupirao je sam tu svoju neobično tvrdo i uvjerenost zastupanu tezu još i filološkom kombinacijom, da je naziv *viola* i deminutivna tvorba od toga *violina* samo korumpirani hrvatski naziv ovoga instrumenta *vijalo*, obarajući tim druge dotadašnje pokušaje, da

Svirač u liru. — Svirče (Hvar).
Joueur de lyre. — Svirče (Hvar).

se taj naziv objasni etimološki i prikaže njegovo postajanje. Međutim ta filološka kombinacija mora da padne uzevši na um, što je već naprijed rečeno o nazivu *vijalo* i njegovu značenju (u najboljem slučaju, i to jamačno samo lokalno, ime za lučac). No ni za utvrđivanje podrijetla samoga instrumenta nije trebalo mnogo ni daleko tražiti — da se dođe na trag. Već je samu Kuhaču zapelo oko o ime *lira*, koje je registrirao, primijetio, da je očito grčko, i dodao posve rezolutno, da s davnim grčkim lirama nema nikakve sveze ni po formi ni karakteru i tipu instrumenta, demonstrirajući to i slikama. Nije jamačno bio naišao još ni on ni potonji naši autori iza njega, da i drugdje na Balkanu i oko njega ima iz mladih vremena instrument, koji ne samo što ima isto to ime, nego je posve

istoga oblika i sastava. Tako ga u prvom redu poznaju Bugari, pa je za Sofijski kraj potvrđen već i na samoj dobro poznatoj slici A. Mrkvičke: R'čenica (vrsta plesa), gdje se na zidu s desna može razabrati obješen ovaj instrument; sl. 4. prikazuje pak Bugare koloniste u Cogeali u Rumunjskoj, gdje igraju na istim ovakvim instrumentima; naposljetku i sam bugarski rječnik N. Gerova registrira ime лира s objašnjenjem »Гусла съ три струны«, pored toga imena označuje u bugarskom jeziku liru i naziv гуслица. Na drugoj strani konstatirana je lira i južnije prelazeći u Malu Aziju kao turski instrument.⁷ No naposljetku za ovaj instrument najvažnije područje, Grčka, daje također potvrda o njegovoj ekzistenciji ondje i o još suvremenoj živoj upotrebi. Dovoljno je zagledati samo u »Reallexikon der Musikinstrumente« C. Sachs'a (Berlin 1913), da se već nađu potvrde tome s. v. Lyr'a, pod čim se u Grka registrira instrument ove vrste u dva tipa: jednom sa 6 struna (ugodaj kao u gitare) i drugom sa 3 strune (s ugodajem »kretskim« — po tamošnjem navodu d—g—h). Razlika u pogledu ugodaja, kad bi gornji navod i vrijedio generalno, i ona bila prema tome osnovna, što nije sasvim sigurno,⁸ još ne bi bila na vagi tolika koliko znači identitet forma, kruškasta korpusa, broja struna pa napose imena lira — λύρα, sve činjenice, koje su mi potvrdili suglasno i drugi podaci, dobiveni od Grka o tim grčkim lirama.

Prva je misao iza svega ovoga: da je ovaj instrument i u Bugara i u Hrvata na Jadranu, i drugdje u Balkanu, gdje se još javlja izvan grčkoga područja, muzički element grčkoga podrijetla. Da za naše jadransko područje nije potrebno tek dokazivati mogućnost prijenosa i ovoga muzičkog instrumenta uporedo s mnogim drugima, znanima i još neznanima, o tom ne treba trošiti riječi. Toličke važne grčke kolonije napose na otocima, duge i razgranjene trgovačke i druge sveze s Grcima mogle su vrlo lako u svako doba posredovati i prijenos ovoga instrumenta u naše jadransko područje, gdje je onda s vremenom zašao u narod, omilio mu rasprostranjujući se dalje u njemu na različne strane i doživio, ako i ograničeno, i naše dane.

Kako se to u potankostima zbivalo, danas je teško utvrđivati; lako da je lira i svirka u liru bila u izvjesno vrijeme postala u ovim hrvatskim stranama neke vrste muzička moda, kako se zbivalo i u nas i druguda jednako s različnim drugim muzičkim instrumentima i muziciranjem

⁷ Нopoulos F.: Albanien. — Bauten, Trachten und Geräte (Berlin, 1925) str. 118, podaci su stariji, iz djela Castellana: Moeurs des Ottomans (Paris, 1812.); Sachs: Handbuch, str. 172.

⁸ To stoga, što nije vjerojatno, da bi ovakav instrument u bilo kojem pučkom muzičkom milieuu imao dulju strunu (srednju) s višim osnovnim tonom nego ostale kraće; nije isključeno, da je taj navod i neispravan, kako su bez provjeravanja registrirani i drugi neki podaci, na pr. i iz Kuhača.

uopće, pa se od takvih vremena po zakonu ustrajnosti ili bolje konservativnošću održavalo to i poslije kroz duga vremena, s manjim ili većim intenzitetom. Ni to, kada se vršilo ovo prenošenje i kulturna pozajmica, ne da se u ovaj čas pouzdano reći, ma da ima mogućnosti i nade, da će se potanjim studijem i tu doći do određenoga datuma. Prije bih bio sam sklon tvrdnji, da lira u nas na Jadranu nije iz velike davnine, možda tek od neko dvjesta godina unatrag. Potpora bi tome mogla da bude i činje-

Ples uz pratnju lire. — Lisac (Ston).

Danse avec l'accompagnement de lyre. — Lisac (Ston).

nica, što se ovaj instrument — bar po dosad poznatim i publiciranim podacima — nije našao registriran u staroj dubrovačko-dalmatinskoj literaturi (isp. akademijski Rječnik), premda to ne mora biti još potpun dokaz, nego može samo biti refleks stanja, pri kome je lira tek možda počela da prodire i nije bila mnogo poznata do onih vremena.

Na kraju se nabacuje samo po sebi i pitanje o izvoru i postanju ovooga tipa gudačkog instrumenta uopće — premda je taj problem ovdje već preko postavljenih granica. Stoga se na ovom mjestu može tek doirnuti i ta tema samo s činjenicama, da upravo ovakve instrumente poznaju još neka mediteranska etnografska područja, tako te se zna susresti

među muslimanskim (arapskim) svijetom istočnoga i južnog (afričkog) Mediterana⁹ pa u Turaka, što je već navedeno.¹⁰ Mogla bi se na osnovi svih dosadašnjih ovakvih znanih činjenica postavljati teza, da je to u prvom redu muzički instrument *levantinski* ili bolje istočno-mediteranski s epicentrom širenja i usavršavanja negdje u Grčkoj, pa da se odatle širio drugamo po Balkanu, na Jadran, a eventualno našao, upravo ovaj tip, i put dalje u Evropu na zapad i tu postao jedan od zametaka budućim srodnim, dotjeranijim gudačkim instrumentima. Da je tako moguće, mogli bi da svjedoče posredno i oni njemački likovni spomenici, koji prikazuju ovakve instrumente (tek s jednom strunom), kruškasta korpusa, a sa značajnim zabilježenim nazivom: *lyra* — sve to iz 12. stolj.¹¹ Da li je u tom čitavom procesu stvaranja potonjih evropskih gudačkih instrumenata i putu njihovih predaka sa istoka, Levanta, na zapad, bio naš Jadran samo prolazno područje, preko kojega su jednako prošli i tu se žilavo zakotvili do danas, pa bi u tom slučaju starina i naše jadranske lire morala biti znatna, veća nego je gore postavljeno — ili Jadran nije ni bio prolazno područje u vrijeme širenja овога tipa instrumenta, nego je ovamo unesen tek negdje poslije, sa zakašnjenjem, pa bi mu u ovom slučaju starost ovdje bila manja, otprilike kako je navedeno — to je također problem, koji čeka svoje rješenje. Tek bi se u ovaj čas dalo reći, da u istočne hrvatske strane Jadrana zacijelo nije lira ulazila možda obilaznim putem — preko Italije, putem, na koji bi se eventualno također moglo pomisliti. Protivi mu se ono nešto činjenica, koje su poznate odanle o instrumentima, bar u glavnom srodnim ovome: u Italiji se potvrđuje ovakav tip kruškasta korpusa,¹² no samo s *j e d n o m s t r u n o m* i uopće nešto primitivnijega sastava, negdje do 13. stolj. (a tako i u Francuskoj). Ne bi se mogao dakle stavljati za posrednika kraj tako jasno i neposredno srodstva naših jadranskih lira i samih grčkih. To isto vrijedi i za talijanski *rebeke* (*rebecca, ribecca*), jer to ne dopušta ni razlika imena (dalmatinska literatura poznaje taj instrument!), niti diferencije forme i sastava (na pr. postrani ključevi — tipično u rebeka).

Međutim jedno je značajno i stalno, te se na kraju podcrtava, da ovaj tip instrumenta, svakako među prototipovima potonjih evropskih gudačkih instrumenata, duго, sve do naših dana još koliko toliko živ

⁹ Densmore F.: Handbook of the collection of musical instruments in the United States National Museum (Smiths. Inst. — Washington, 1927), str. 95, tabla 42/f — »kamandja«.

¹⁰ V. sprijeda.

¹¹ Isp. C. Sachs: Handbuch, str. 172.

¹² Sachs: Reallex. der Musikinstr., s. v. *Lyra*.

preživljuje i na Jadranu svoje davne pretke, koje su u Evropi inače svuda bez izuzetka već davno zamijenili novi razvijeni, savršeniji i izmijenjeni oblici — naša je lira — lijerica u pravom smislu dragocjena muzička »živa starina«, pažnje vrijedna ne samo sa naše strane, nego i sa podija opće evropske instrumentalistike i njezine historijske pozadine.

*Svirači s lirama. — Bugari u Cogeali (Rumunjska).
Joueurs de lyre. — Bulgares de Cogeali (Roumanie).*

Résumé. M. Milovan Gavazzi, professeur d'ethnologie à l'Université de Zagreb, fait un tableau des matériaux rassemblés jusqu'ici — en commençant par les données les plus vieilles du musicologue croate F. Kuhač et celles du musicologue tchèque L. Kuba — touchant un instrument spécial assez caractéristique pour l'Adriatique orientale, nommé »lira, liritsa, liéritsa«. Cet instrument n'a pas encore disparu de l'usage — il sert pour accompagner la danse de nos jours au nord de Dubrovnik, sur les îles de Vis, de Mljet et autre part. Il nous est connu aussi sur les îles de Brač, de Hvar, de Korčula, de Cres et sur d'autres, de même sur les côtes du littoral. L'instrument a toujours la forme d'une poire avec trois cordes, et il est accordé de façon que la corde du milieu soit la plus basse, celle de gauche (en regardant vers l'instrument) plus haute d'une quarte et celle de droite d'une quinte. On n'exécute que des tons flageolets de manière qu'on entend constamment sonner la corde du milieu. Les motifs sont courts, assez vifs (voyez en des exemples

dans les travaux ci-dessus mentionnés de Kuhač et de Kuba). Dans le problème des origines des instruments à cordes de l'Europe occidentale la lyre a sa place elle aussi comme une forme ancienne médiate qui montre des traces de vie encore, dans notre pays, tandisqu'elle a complètement disparu dans le reste de l'Europe et depuis longtemps. Le problème de l'origine de la lyre adriatique est résolu par le fait qu'elle est connue aussi chez les Bulgares p. e., dans les temps passés chez les Turcs, et chez d'autres habitants de la Méditerranée, spécialement chez les Grecs eux-mêmes. Le nom de lyra que ceux-ci lui donnent, la même forme, les 3 cordes et d'autres caractéristiques montrent assez clairement que cet instrument a pénétré en Croatie, aux côtes et sur les îles d'Adriatique, de la Grèce, au moyen des différents liens, spécialement des liaisons commerciales, peut être aussi des anciennes colonies grecques sur l'Adriatique. L'époque de cet emprunt est aujourd'hui difficile à fixer.

En tout cas, nous ne pouvons pas poursuivre ses origines plus loin en arrière que jusqu'aux Grecs. De la Grèce où il a son origine, or du Levant méditerranéen, cet instrument se répandit de divers côtés: c'est ainsi qu'il pénétra jusqu'à chez nous.